

פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה העברי בצפון אפריקה

פנינה שידלובי

תקציר

במהלך הדורות חוברו בקהילות ישראל פיוטים למוצאי שבת ולהבדלה. פיוטים אלה עוסקים בגלות ובגאולה ובדמותו של אליהו הנביא כפי שהיא משתקפת במקרא ובמדרשי חז"ל, תוך הבלטת ייעודו כמבשר הגאולה העתידית. במאמר שלפנינו מוצגת תת-סוגה של פיוטי הבדלה: 'פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה'. הכוונה למשל לפיוט למוצאי שבת שחל בערב חנוכה, אמרו עמוסים / אהרון לוי (אלג'יר, לכל המאוחר המאה השבע עשרה); פיוטים הנאמרים בערב חג פורים החל במוצאי שבת, כגון שיר אהבה חדש / משה בר שלמה דאשקולה גירודני (גירונה, סוף המאה השלוש עשרה); פיוטים הנאמרים בליל ראש חודש שחל במוצאי שבת, כגון שלח מנזר / רבי שלמה אבן גבירול (ספרד, 1021–1058), הפיוט השני: אל מסתתר במרום שמיו / מיוחס לרבי אברהם אבן עזרא (ספרד, 1089–1164) והפיוט השלישי: בסימן טוב יבוא חדש / יעקב (אלג'יר, המאה השבע עשרה) וכן לפיוטים למוצאי שבת בתקופת שלושת השבועות (תלתא דפורענותא): שוכן עד לקראתי עורה / שמואל (אלג'יר, המאות החמש עשרה-השש עשרה); יורדה פלאים אם בשבי הדחתיך / יצחק (אלג'יר, המאה החמש עשרה). לסיכום, הפרידה משבת המלכה מאופיינת בחגיגות, הנובעת בעיקר ממצב הרוח המרומם בשל הביטחון בברכת שמיים אחרי שנשמרה השבת כהלכתה, ובימי חג או ראש חודש על אחת כמה וכמה. יש פיוטים שבהם מצאנו התייחסות כפולה, גם למועד וגם למוצאי שבת, ויש שמצאנו בהם התייחסות רק למועד המיוחד. **מילות מפתח:** פיוטים, מוצאי שבת לשבתות מיוחדות, הבדלה.

מבוא

מאמר זה מתבסס על עבודת דוקטורט בהנחיית מורי ורבי פרופ' בנימין בר-תקוה.¹ בעבודה מכונסים לראשונה פיוטים שנהגו היהודים בקהילות צפון אפריקה לפייט בטקסי ההבדלה ובמוצאי שבת. במחקר נבדקו המרכיבים האמוניים, התרבותיים והחברתיים של ההבדלה הליטורגית ושל הרעיונות שעליהם מתבססים פיוטי ההבדלה, וכן נבדקו המאפיינים של הפיוטים המיועדים לתפילת ערבית של מוצאי שבת (בברכה הרביעית של תפילת העמידה) ושל הפיוטים המיועדים להבדלה על הכוס.

עוד נמצא שהפיוטים למוצאי שבת עוסקים בנושאים רבים, ובראשם הגלות והגאולה ודמותו של אליהו הנביא כפי שזו משתקפת במקרא ובמדרשי חז"ל, תוך הבלטת ייעודו כמבשר הגאולה העתידית. בעבודה כונסו בסך הכול צ"ח פיוטים, שאותו ונאספו מתוך עשרות ספרי דפוס וכתבי יד. כל הפיוטים נקדו והוהדרו במהדורה מדעית בתוספת ביאור.

לציטוט (מדעי הרוח) – פ' שידלובי, 'פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה העברי בצפון אפריקה', חמדעת, יד (תשפ"ב).

פרטי המחברת: ד"ר פנינה שידלובי, אוניברסיטת בר אילן המחלקה לספרות עם ישראל.
דוא"ל: yshdlovi@gmail.com

¹ ראו: פ' שידלובי, 'ייחודם הספרותי של פיוטים לטקס ההבדלה ולמוצאי שבת מצפון אפריקה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ה.

חידוש מעניין שהתגלה במחקר הוא שהמספר הגדול ביותר של פיוטים המיועדים למוצאי שבת נמצא בקרב בני קהילת אלג'יר.

במאמר שלפנינו מוצגת תת-סוגה של פיוטי הבדלה: 'פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה העברי בצפון אפריקה', כגון מוצאי שבת שחל בערב חנוכה, בערב פורים או בליל ראש חודש, וכן פיוטים למוצאי שבת בתקופת שלושת השבועות (תלתא דפורענותא).

א. מהות ההבדלה במוצאי שבת

ההבדלה היא טקס ליטורגי המציין את המעבר מן הקודש אל החול במוצאי שבת,² ועיון במרכיביו מלמד על הצבת השבת כלב ליבו של הזמן היהודי. לפי חז"ל טקס ההבדלה נועד לתת ביטוי למעבר מיום השבת לימי החול, בדומה לדרך שבה מציינים את כניסת השבת, כלומר הבדלה בין ימי החול לשבת.

בקביעת טקס ההבדלה הסתמכו חז"ל על עשרת הדיברות שבהם נזכרה השבת כאחת מעשר המצוות המרכזיות, כנאמר: 'זכור את יום השבת לקדשו' (שמ' כ 8). מפסוק זה למדו חז"ל כי 'מצווה לקדש את יום השבת בדברים בכניסתו וביציאתו'.³ התלמוד מלמדנו כי תקנת ההבדלה קדומה היא: 'אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות' (בבלי, ברכות לג ע"א). הרמב"ם אף מעניק למצווה זו מעמד של מצווה מדאורייתא, וכך הוא כותב בספרו 'היד החזקה': 'מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר: 'זכור את יום השבת לקדשו'... וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה' (הלכות שבת כט, א).

פעולת ההבדלה נועדה לציין הבחנה משמעותית. ההבדלה בין שני קטבים מנוגדים היא ברורה ופשוטה, אך כשאין קיטוב בין הדברים והם תומכים זה בזה ומסייעים זה לזה, יש צורך בחוכמה גדולה כדי להבדיל ביניהם. משום כך תיקנו חז"ל את ההבדלה בברכת 'חונן הדעת', כי 'אם אין דעת הבדלה מניין?' (ירושלמי, ברכות ה, ב). הבדלה בין שני הפכים, למשל בין טמא לטהור, היא חדה. לעומת זאת, הבדלה בין קודש לחול קשה יותר, שכן החול אינו בהכרח מנוגד לקודש, אלא פער של מדרגות ביניהם. בניגוד לקודש ברוך הוא שהוא מוחלט בהווייתו, הווייה הנבדלת מהותית מכל הווייה אחרת בשל היותו ישות מופשטת על-טבעית, בני האדם קרוצי חומר וקדושה כאחד, ולכן זיהוי הקדושה בעולם האנושי קשה יותר ותלויה במגבלות האנושיות.

ב. ההבדלה במוצאי שבת – טקס בזמן לימינלי (זמן סיפי)

במהותו, טקס הוא ריטואל המסייע לעבור משלב אחד למצב חדש,⁴ ומכיוון שטקסי מעבר הם שלב שבו מתהווה שינוי בזמן, במצב, בגיל או במקום, הם גדושים סמלים שתפקידם לחולל את השינוי. לדברי חלמיש: 'האווירה במוצאי שבת היא אווירה לימינאלית הקשורה בזמן מעבר שאומנם היא מצב נתון בתוכנית הבריאה האלוהית אך הוא נושא עימו שאיפה להתגבר או לצמצם את כוח הרע'.⁵

² Lawrence A. Hoffman, *Beyond the text: A holistic approach to liturgy*, blomington, 1978, pp 20-59,

מדגיש לאורך כל ספרו את הצורך בראייה הוליסטית של טקסים ליטורגיים וקושר בין ההיבטים האמוניים, האומנותיים והחברתיים שביצירה הליטורגית.

³ ראו: י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תרגם י' עמיר, ערך והשלים י' היינמן, תל אביב תשל"ב, עמ' 91-93; ד' גולדשמידט, 'קידוש והבדלה', מחניים, פה-פו (תשכ"ד), עמ' 48-53; י' תשבי, משנת הזוהר, א-ב ירושלים תשכ"א, בעמ' תקמו-תקנ.

⁴ טקסים חילוניים מצויים גם בחברה שנוהגת בדרך כלל על פי נורמות דתיות, כשם שטקסים דתיים מצויים בחברה הנוהגת על פי נורמות חילוניות. ראו: נ' רובין, 'טקסי לידה ונישואים', בתוך: אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק (עורכים), עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, ירושלים תשס"ח, עמ' 491.

⁵ מ' חלמיש, הנהגות קבליות בשבת, ירושלים תשס"ו, עמ' 484.

תשבי כתב שבזמן המיוחד שבין קודש לחול מתחוללים מאבקים בין כוחות החושך לכוחות האור, בין כוחות הרשע לכוחות הישע, ומבחינה סימבולית – בין הגלות לגאולה.⁶ תפיסתו של תשבי מעוגנת ביסודות קבליים ולדעתו אף שההבדלה פירושה 'הבחנה' ו'הפרדה' בין קודש לחול, יש השפעה דו-כיוונית ביניהם, השפעה המשמשת גורם טרנספורמטיבי המשנה צורות ואופנים. מכיוון שכך, ומכיוון שטקס ההבדלה מתקיים על הגבול שבין קודש לחול, הרי שתוך כדי אמירת 'ההבדלה' האדם חותר להאריך את השבת ולהכניסה אל תוך מערכת ששת ימי המעשה. מכאן שאין תפקידו של הטקס 'להבדיל' בין הזמנים, אלא 'לחבר' ביניהם.

במוצאי שבת מקיימים שתי הבדלות. הראשונה מתקיימת בבית הכנסת, בזמן אמירת ברכת 'אתה חוננתנו' שבתפילת העמידה של ערבית של מוצאי שבת. שלב זה הוא למעשה שלב הפרידה מן השבת, אך בשל הקושי שבפרידה מן השבת זקוקים לשלב נוסף – ההבדלה על הכוס המתקיימת בבית. שלב זה כרוך בביצוע תנועות ידיים וגוף וכן באמירת היגד מוגדר.⁷ זהו שלב מורכב וחשוב, ולכן הוא מוגדר שלב לימנילי או שלב מעבר. בשלב זה מברכים ארבע ברכות: 'בנ"ה' (יין, בשמים, נר, הבדלה), מריחים בשמים, מקרבים את אצבעות הידיים אל האש ושותים מן היין. השלב השלישי הוא שלב היציאה, שבו התחושה טובה יותר שכן הוא מתקיים לאחר המעבר את הסף. בשלב זה אוכלים, שרים וכדו'.⁸

ירידת החשכה במוצאי שבת מסמלת העברת השלטון לכוחות החושך, ומן ההיבט הסוציולוגי-מיסטי והקבלי, הפעולות המתקיימות בזמן זה במסגרת ההבדלה, מתוקף ההלכה והמנהג, נועדו לרכך ולצמצם כוח זה.

כאמור, במשך הדורות חוברו פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה העברי. הייעוד הכפול, מצד אחד מוצאי שבת, ומצד שני ראש חודש, ערב חג וכו', מבטא את הצורך שחשו אנשים לבקש בקשות מהקב"ה הן מן ההיבט האישי הן מן ההיבט הלאומי. במאמר זה אציג כמה מפיוטים אלה.

ג. פיוטים למוצאי שבתות מיוחדות בלוח השנה

1.ג. פיוטים למוצאי שבת שחל בו חג החנוכה

שמונת ימי החנוכה הם ימי שמחה והלל לקב"ה. בין ימי החנוכה כלולות שבת אחת או שתיים, ופייטנים רבים מצאו לנכון לכתוב פיוטים למוצאי שבת שחל בו חנוכה. פיוטים אלה מתמקדים בסיפור נס חנוכה, ולפעמים מוצאים בהם ניסיון לשלב את הלכות החג. גם נושא הגלות והגאולה, שהוא כאמור נושא מרכזי בהרבה מפיוטי זמר למוצאי שבת, מופיע בפיוטים למוצאי שבת של חנוכה. ימי החנוכה מתאימים ביותר לעסוק בכמיהה לגאולה ולישועה, שכן אור נרות החנוכה מסמל את אור הגאולה המיוחלת.⁹ אחד הפיוטים, המוקדש לערב חנוכה שחל במוצאי שבת, הוא 'אמרו עמוסים' שחיבר רבי אהרון לוי.

⁶ תשבי (לעיל הערה 3), עמ' תקו.

⁷ ראו: מ' בכטין, צורות הזמן והכרונוטופ ברומן, באר שבע תשס"ו, עמ' 18–19.

⁸ גישה ייחודית בנושא ה'ריטואל' מציגה פדיה. היא מזהה בטקס סממני חניכה מוכרים וטוענת שריטואלים מנכיחים גלות, הליכה או גירוש. האינדיווידואל המיסטיקן מנציח בעזרת הטקס והריטואל מצבים מרוכזים של זיכרון ההינתקות מן המקור האלוהי. ראו גם בכטין (לעיל הערה 7), עמ' 107.

⁹ ראו: א' חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 66–67.

אמר עמוסים / רבי אהרון לוי¹⁰

אמרו עמוסים / בזמר מתוקן
על הנסים / ועל הפורקן

העת בא יונים / מתי שוא ומרמה
טמאו שמנים / בבית אל פנימה
5 אזי דר מעונים / דן גם בחמה
והגביר כהנים / בני זר וצדקן
על הנסים / ועל הפורקן

ראו מפעלות / מלכי אמוני
בבואם לכלות / בני חשמוני
10 מבקשים עלילות / עוזבי יי
ון שוטבי / זעון ויעקן
על הנסים / ועל הפורקן

נותן בדי / חיל היונים
חדש כבודי / כאז מלפנים
15 וששים באדי / תשכח חרונים
ואשיר רננים / עם שב ודלזקן
על הנסים / ועל הפורקן

לוי וכהני / לשמר יקו
ויתר המוני / גדלך יחו
20 בעיר ארמוני / כאשר יאו
ולך ידו / קטן ועבדקן
על הנסים / ועל הפורקן

חזקו רשים / במעות ומנות
ושמחו נשים / ברוב מעדנות
25 וישאו אנשים / לאל חי רננת
ישתו ינות / ישנת בקנקן
על הנסים / ועל הפורקן

1. **עמוסים:** כינוי לעם ישראל, על דרך יש' מו 3. **בזמ מתוקן:** בזמר שנעשה ושהוכן לכבוד נס חנוכה. השורש של הפועל מתוקן – תק"נ, שכיח בפיוטי חנוכה. 2. **על... הפורקן:** ימי חנוכה הם ימי שמחה והלל, ומוסיפים בהם לתפילה ולברכת המזון תוספת 'על הניסים'. על דרך הרמב"ם, הלכות חנוכה ג, א-ג. 3. **מתי... ומרמה:** אנשי שקר, כינוי ליוונים עובדי אלילים. 5. **אזי:** על דרך 'אזי בימי חשמנים', בהשפעת הפיוט 'מעוז צור' (מחרוזת חמישית) **דר מעונים:** כינוי לקב"ה, על דרך דב' לג 27, 'מעונה אלוהי קדם'. 6. **והגב כהנים:** רמז לנאמר בתלמוד (בבלי, שבת כא ע"ב, בפסקה הפותחת במילים 'מאי חנוכה'). חכמים מעלים שם את השאלה האם צריך להבליט את נס פך השמן או את נס ניצחון המכבים? **בנ ח וצדקן:** כינוי לבני מתתיהו שהיו זכים וצדיקים. 8. **חא מפעלות:** על פי תה' סו 5. **אמוני:** כינוי לעם ישראל,

¹⁰ הפיוט 'אמרו עמוסים' שחיבר אהרון לוי (המאה השבע עשרה לכל המאוחר), אומץ בידי קהילת אלג'יר. ראו עליו גם אצל פ' שידלובי, לכבוד חמדת לבבי, לוד תש"פ, עמ' 174–176.

על דרך יש' כו 2. 9. **בבואם לכלות:** בבוא היוונים (המוזכרים בטור 11) להשמיד את החשמונאים. בני **חשמוני:** אלה בני חשמונאים, על דרך התוספת ב'על הניסים', בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו, וכן על דרך הפיוט 'מעוז צור', 'אזי בימי חשמינים' (מחרוזת חמישית). 10. **מבקשים עלילות:** מעלילים. **עוזבי ה':** המתיוונים. **וזעון ויעקן:** בני אדום, על פי דה"א א 42. 13. **נותן בידו:** לשון ניצחון. 14. **חדש... מלפנים:** חדש ימינו כקדם. 15. **תשכח:** מלשון שכיח. תרבה בחרון אף כלפי הגויים. 16. **ואשיר רננים:** בהשפעת הפיוט: 'מעוז צור', 'קבעו שיר ורננים' (מחרוזת חמישית). **ודלזקן:** כינוי לנער מתבגר שזקנו דליל. 18. **לשמך יקוו:** על פי תה' נב 11, 'אקו שמך כי טוב'. 19. **ויתר המוני:** כינוי לעם ישראל, המורכב מכוהנים, מלוויים ומישראל. **יחונו:** יביעו דעתם, על דרך תה' יט 3. 20. **בעיר ארמוני:** כינוי לירושלים עיר הקודש, על דרך תה' קכב 7. **יאונו:** מלשון תאוה. 21. **קטן ועבזקן:** צעיר ומבוגר. בטור 16 הזכיר דלזקן, וכאן עבזקן, והוא מבוגר שזקנו עבה. 23. **רשים:** מלשון עניים. למרות עוניים וחולשתם, המשורר מחזק אותם. **במעות ומנות:** מעות של חנוכה. **מנות:** על דרך נח' ח 10. וכן על דרך נח' ח 12. 24. **ושמחו... מעדנות:** במסכת תענית נקראים ימי החנוכה 'ימים טובים', ועל יסוד זה הסיק הרמב"ם שימים אלה הם ימי שמחה והלל. הלכות חנוכה, ג, ג. 25. **רננות:** כדי לבטא את השמחה. על דרך תה' סג 6, וכן על דרך הפיוט 'מעוז צור', 'קבעו שיר ורננים' (מחרוזת חמישית). 26. **קנקן:** על דרך הפיוט 'מעוז צור', 'ומנתר קנקנים' (מחרוזת חמישית).

מצד המבנה, לפיוט תבנית של שיר אזור 2+3; המשקל הברתי-דקדוקי, עשר הברות בטור; החתימה 'אהרון לוי חזק'; הכתובת 'הבדלה'. מצד התוכן, כיאה לאופיו של חג החנוכה, הפיוט נושא אופי אופטימי ושמח. כבר בראשית דבריו, המשורר מכנה את עם ישראל 'עמוסים' (טור 1) ומבקש מהם לצאת בשיר ובהלל לכבוד הניסים שנעשו להם. הביטוי 'בְּזֶמֶר מְתוֹקָן' (טור 1) רומז לתפילת 'על הניסים' שמוסיפים לתפילה ולברכת המזון בימי החנוכה. בהמשך הפיוט משלב המשורר את סיפור החג. הוא מספר שהיוונים נמצאים 'בְּבֵית אֵל' (טור 4), הוא בית המקדש. כדי להביע את סלידתו מהם, הוא מכנה אותם 'מְתֵי שְׂוֹא וּמְרָמָה' (טור 3), כלומר אנשי שקר ועובדי אלילים. בהמשך הוא מעלה את מוטיב ישועת ה':

אָזִי דָר מְעוֹנִים / דָן בָּם בְּחֶמָה (טור 5)

הקב"ה, המכונה 'דָר מְעוֹנִים', נהג ביוונים במידת הדין והושיע את עם ישראל.

המשורר ממשיך לספר על היוונים (טור 11), ועל 'זְעֵן וְיַעֲקֹן' אלה בני אדום (על פי דה"א א 42). הצליל של הכינוי 'זְעֵן' מזכיר את הצליל של המילה זוועה, ואילו הצליל של הכינוי 'יַעֲקֹן' מזכיר את הצליל של המילה מועקה.

רְאוּ מְפַעְלוֹת / מְלִכֵי אֲמוֹנֵי
בְּבֹאֵם לְכָלוֹת / בְּנֵי חֲשְׁמוֹנֵי
מְבַקְשִׁים עֲלִילוֹת / עוֹזְבֵי יְיָ
יֵן שׁוֹטְנֵי / זְעֵן וְיַעֲקֹן (טורים 8–11)

המהפך חיזק את ידי הכוהנים והאיץ את הניצחון של 'בני חשמוני'. התפתחות זו גרמה לעם כבוד ושמחה. עבודת המקדש חודשה, וכמו כן התחזקה האמונה בקב"ה. הפייטן רואה בניצחון על היוונים הזדמנות לבקש מהקב"ה שיביא ניצחון לעם ישראל גם עתה.

נֹתֵן בְּיָדִי / חֵיל הַיּוֹנִים
חֲדָשׁ כְּבוֹדִי / כְּאֵז מְלַפְנֵים
וְשִׁשִׁים בְּאִידֵי / תִּשְׁכַּח חֲרוֹנִים
וְאֲשִׁיר רְנָנִים / עִם שֵׁב וְדִלְזָקָן (טורים 13–16)

מכאן עובר הפייטן לתיאור השמחה על נס הניצחון. לציון הניצחון קבעו הלוויים, הכוהנים ויתר בני ישראל ימי שמחה, תמכו בעניים באמצעות חלוקת מנות ומעות, ערכו סעודות ברוב מעדנות ושתו יינות:

חֲזָקוֹ רְשִׁים / בְּמַעוֹת וּמְנוֹת
 וְשִׁמְחוּ נְשִׁים / בְּרֹב מַעֲדוֹת
 וְיִשְׂאוּ אֲנָשִׁים / לְאֵל חַי רְנֹנוֹת (טורים 23–25)

כמקובל בז'אנר זה, לשון הפיוט שזורה בשיבוצים מן המקרא, מן התפילה, מן הפיוט ומן המדרש. גם בפיוט זה משלב הפייטן שיבוץ מתפילת 'על הניסים' שנוהגים להוסיפה לתפילה ולברכת המזון בימי החנוכה – 'על הנסים' / 'על הפוך' / שיבוץ זה אף משמש רפרין לשיר ומופיע בסוף כל מחרוזת. לשיבוץ זה תפקיד נוסף – המשורר מזכיר באמצעותו שבימי החנוכה יש להוסיף לתפילת העמידה ולברכת המזון את תפילת 'על הניסים' (רמב"ם, הלכות חנוכה, ג, א–ג).

בפיוט ניכרת השפעה של הפיוט 'מעוז צור' (מרדכי, המאה השלוש עשרה, אשכנז), למשל 'אזי בימי חשמנים' ב'מעוז צור' (מחרוזת חמישית), ובפיוט שלנו: 'אָזִי' (טור 5) ו'בְּנֵי חֲשָׁמוֹנִי' (טור 9); 'יוונים נקבצו עלי' ב'מעוז צור' (מחרוזת חמישית), ובפיוט שלנו: 'חֵיל הַיּוֹנִים' (טור 13); 'קבעו שיר ורננים' ב'מעוז צור' (מחרוזת חמישית), ובפיוט שלנו: 'אֲשִׁיר רְנָנִים' (טור 16), וכן 'רננות' (טור 25). המחבר שינה את המילה רננים לרננות לצורך החרוז; 'ומנתר קנקנים' ב'מעוז צור' (מחרוזת חמישית), ובפיוט שלנו: 'קִנְקָן' (טור 26). הפיוט מעוטר גם בכינויים מקוריים, כגון 'עמוסים' – כינוי לעם ישראל; 'בְּנֵי זָךְ וְצִדְקָן' – כינוי לחשמונאים; 'דִּלְזָקָן', כינוי לנער מתבגר שזקנו דליל, וכנגדו 'עֲבָזָקָן', כינוי למבוגר שזקנו עבה.

מוטיב מעניין נוסף בפיוט הוא הופעתם של רמזים לסוגיות בתלמוד. הטור 'הגביר כהנים בְּנֵי זָךְ וְצִדְקָן' (טור 6) רומז לסוגיה בתלמוד (בבלי, שבת כא ע"ב) הפותחת במילים: 'מאי חנוכה'. סוגיה זו עוסקת בשאלה: האם צריכים להבליט את נס פך השמן או את נס ניצחון המכבים על היוונים? בפיוט שלנו מבליט המשורר את ניצחון המכבים. ניצחון המכבים קשור לנושא הגלות והגאולה, שהוא כאמור אחד הנושאים החשובים במוצאי שבת.

2. ג. פיוטים למוצאי שבת שחל בו חג פורים

ימי הפורים חלים ב"ד ובט"ו באדר. לעיתים, ערב חג פורים שעיקרו קריאת מגילת אסתר, חל במוצאי שבת. בצפון אפריקה יש שנהגו לקרוא את המגילה בכל מוצאי השבתות של אדר עד חמישה עשר באדר. על פי מנהג זה, במוצאי השבת הראשונה של חודש אדר קוראים את המגילה עד 'בלילה ההוא', ובמוצאי השבת השנייה קוראים מ'בלילה ההוא' עד 'דובר שלום לכל זרעו'.¹¹

מן העיון בפיוטי פורים עולה כי שלושה תאריכים הקשורים לחג זה מזמנים כתיבת פיוטים בנושא המגילה, הלא הם שבת זכור, תענית אסתר ופורים עצמו. בהתאם לכך אנו מוצאים פיוטים לשבת 'זכור' שחלה לפני פורים או פיוטי 'מי כמוך' המספרים באריכות את סיפור המגילה. בר־תקוה מונה שמונה קבוצות של פיוטים העוסקים בחג הפורים. בין היתר הוא מזכיר פיוטים המונים ומפרטים את הלכות ומצוות החג, ובהן חובת קריאת המגילה, משלוח מנות, מתנות לאביונים וסעודת פורים; פיוטים העוסקים בסיפור המגילה באופן

¹¹ ראו: אוצר ישראל, אנציקלופדיה לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו, כרכים א–י, י"ד אייזנשטיין (עורך), ירושלים תשל"א, ערך: פורים, עמ' 213–214. מנהג ידוע של חלק מקהילות ישראל לומר אחרי קריאת המגילה בפורים: 'וגם חרבונה זכור לטוב' (ירושלמי, מגילה עד, ב). הביטוי 'זכור לטוב' הוא שבח שרגילים להוסיף לשמו של אליהו הנביא, והיות שנאמר כאן 'חרבונה זכור לטוב' קשרו את זהותו של חרבונה עם זו של אליהו, שכן לחרבונה חלק בהצלת ישראל מיד המן. ראו: א' גינצבורג, 'טקסי הבדלה בקבלה הזוהרית', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ח' (תשמ"ט), עמ' 192.

כללי או כאלה המתמקדים בדמויות מסוימות, כגון המן, מרדכי ואסתר.¹² פיוטים מיוחדים לליל פורים שחל במוצאי שבת נכתבו בעיקר בדרום צרפת (פרובאנס) ובצפון ספרד (קטנוליה).¹³

להלן הפיוט 'שיר אהבה חדש' המיועד למוצאי שבת פרשת 'זכור'.

שיר אהבה חדש / משבר שלם דאשקול גירודני¹⁴

שיר אהבה חדש / שירו לאל נאמן
יום מרדכי לבש / משי וארגמן

מדור לדור אֶזְכּוֹר / יום נעשה לי נס
נתן צרור המור / ריחו כיום חנס
5 משתה לזאת אשמור / כדת ואין אונס
יום בן אגג נגש / לכרות נטע נעמן
שטנה אשר ירש / על קיש בן הימן

שומרי ולא ינום / נדדה שנת מלכי
עליון אשר ירום / האיר אשון חשכי
10 על צוררי יקום / שמע בקול ובכי
און בלב חרש / מוכן לאיד המן
נתלה בעץ חרש / מעשה ידי אמן

הן מאמר אסתר / קים ימי פורים
אז חתמו ספר / לעמוד לדור דורים
15 ית מצאו כופר / דלים ונמכרים
נעלה ונתקדש / האב מאד רחמן
יואל בנות מקדש / יחיש פדות וזמן

1. שיר... חדש: על פי תה' לג 3; יש' מב 10, 'שירו לו שיר חדש'. **לאל נאמן**: כינוי לקב"ה, על פי דב' ז 9. 2. **מרדכי... וארגמן**: על דרך אס' ח 15, 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות ועטרת זהב'. 4. **אר המור**: כינוי למרדכי, ראו: בבלי, חולין קלט ע"ב, והלשון על פי שה"ש א 13. **נת ריחו**: התפרסם, והלשון על פי שה"ש א 12. **חנס**: כינוי לחג הפסח שבו יצאו בני ישראל ממצרים המכונה 'חנס', על פי יש' לא 4. על פי המדרש לאס' ו 11, הלילה שבו נדה שנת המלך אחשוורוש היה ליל פסח. ראו ספרי דאגדתא על אסתר – מדרש פנים אחרים נוסח ב פרשה ו: 'בלילה ההוא נדה שנת המלך, א"ר חלבו בד' מקומות נאמר בלילה ההוא, וארבעתן בלילי פסחים'. 5. **משתה**: הכוונה למשתה פורים לרגל חנס. **כדת... אונס**: על פי אס' א 8. 6. **בן אגגי**: נצר אגג מזרע עמלק, שמ"א טו 8. **נעמן**: כינוי למרדכי, והלשון על פי יש' יז 10, 'על כן תטעי נטעי נעמנים'. לדעת בר-תקוה אפשר שבחר בביטוי זה לפי שנעמן היה מזרע בנימין, על פי בר' מו 21.¹⁵ 7. **קיש... הימן**: על פי אס' ב 5, 'מרדכי... בן קיש בן ימיני'. 8. **שומרי... ינום**: על פי תה' קכא 4, 'לא ינום ולא ישן שומר ישראל'. **נדדה... מלכי**: על פי אס' ו 1. 9. **אשון חשכי**: מלשון שחור

¹² ראו: ב' בר-תקוה, סוגות וסוגיות בפיוט הפרובנסלי והקטלוני, באר שבע תשס"ט, עמ' 296–394.

¹³ הפיוט הידוע ביותר מפיוטים אלה הוא זה הפותח במילים: 'יסוד הכול אשר אין לו תחילה', מאת אסף קמחי,

המיועד להיאמר לפני קריאת המגילה. ראו: בר-תקוה (לעיל הערה 12), עמ' 377. וראו שם גם את הפיוט 'שיר

חדש אמור', מאת המקובל החשוב עזריאל מגירונה, המיועד להיאמר לאחר קריאת המגילה.

¹⁴ הפיוט 'שיר אהבה חדש' מאת משה בר שלמה דאשקולה גירודני (גירונה, סוף המאה השלוש עשרה), אומץ על

ידי קהילת אלג'יר. ראו עליו גם אצל שידלובי (לעיל הערה 10), עמ' 293–294.

¹⁵ ראו: בר-תקוה (לעיל הערה 12), עמ' 329.

החושך, וראו מש' כ 20. 10. צוררי: כינוי להמן, על פי אס' ג 10. 11. און: מעשה רשע. בלב חרש: חורש מזימות, על פי משלי ו 18. מוכן לאיד: המן אשר מוכן למעשים רעים. 12. עץ חרש: נגר. מעשה... אמן: על פי שה"ש ז 2. 13. מאמר פורים: על פי אס' ט 32, בשינוי. 14. חתמו ספר: על פי אס' ט 32. לדור דורים: על דרך אס' ט 28. 15. דלים ונמכרים: כינוי לישראל. 16. נעלה... רחמן: הקב"ה. 17. יואל: ירצה. וזמן: מועד הגאולה.

מצד התבנית, לפנינו שיר אזור בן שלוש מחרוזות, בכל מחרוזת שלושה טורי ענף ושני טורי אזור; המשקל המאפיין הוא המשקל הקלאסי; החתימה משה; הכתובת 'הבדלה לפורים'. מצד התוכן, הפיוט מתאר את אירועי המגילה, אך בראשי פרקים בלבד. הפייטן פותח בהכרזה ששירו הוא 'שיר אהבה חדש' שנמענו הוא הקב"ה, כלומר הוא מבקש להעניק לפיוט אופי של שיר אהבה. הפיוט גדוש התייחסויות לחושים, ומוזכרים בו ריחות, צבעים וקולות, שמטרתם לגרות את החושים של הקורא. כבר בפתיחה מעורר הדובר את חוש השמיעה:

שיר אהבה חדש / שירו לאל נאמן (טור 1)

התיאור של לבוש מרדכי מעורר את חוש המישוש:

יום מרדכי לבש / משי וארגמן (טור 2)

ניחוחות של ישועה עולים בשעת הזכרת הנס. מטפורת הריח הטוב מעוררת את זיכרון הנס בדרך נעימה:

מדור לדור אפור / יום נעשה לי נס
נתן צרור המור / ריחו כיום הנס (טורים 3-4)

כמקובל בחג הפורים, המשורר מזכיר את חגיגת המשתה ומכוון לחוש הטעם. הכוונה היא כנראה לטעם היין במשתה:

משתה לזאת אשמור / כדת ואין אונס (טור 5)

אומנם תיאורי הנס השמחים מלווים בדרך כלל בציוריות רבה, אך יש שמובלעת בהם קדרות ועצבות:

שומרי ולא ינום / נדדה שנת מלכי
עליון אשר ירום / האיר אשון חשפי (טורים 8-9)

המשורר מעלה גם את חוש הראייה ומספר כי הקב"ה הביא לעמו אור בניסיו. מן הדברים נשמע גם זכר חשכת הגלות. תמונה אחת מתוך הפיוט נראית חריגה, מאחר שעולה ממנה נימה הומוריסטית. הפייטן מציין שהעץ שעליו ניתלה המן אינו ככל העצים, אלא הוא עץ שגולף ועוצב בידי חרש עץ מיומן:

נתלה בעץ חרש / מעשה ידי אמן (טור 12)¹⁶

כדרכם של פיוטים רבים לפורים, גם פיוט זה מסתיים באווירה של כובד ראש, ובמחרוזת הסיום מוזכר זמן הגאולה. הזמן הוא מוטיב מרכזי בפיוט, ואירועי המגילה מקבלים משנה חשיבות בהיותם תאריכים משמעותיים לעם ישראל:

¹⁶ ראו: בר-תקוה, (לעיל הערה 12), עמ' 330-331, ועיינו שם הערה 58.

יום מרדכי לבש / משי וארגמן (טור 2)

הזמן שבו הוענקה למרדכי מלכות הוא נקודת מפנה היסטורית מוחשית, שהעם זוכר בכל דור ודור:

יום נעשה לי נס (טור 3)

מועד הגאולה מזכיר לפייטן את מועד גאולת מצרים המכונה 'כיום חנס' (טור 4). גם גזרת המן נזכרת בהקשר 'יום בן אגג נגש' (טור 6), ולכן מגילת אסתר נועדה 'לעמוד לדור דורים' (טור 14) והיא זכר להצלה 'בעת מצאו כופר' (טור 15). בסיום הפיוט הפייטן מתפלל לקב"ה ש'חיש פדות וזמן' (טור 17), דהיינו את זמן הגאולה העתידית, שהיא המשך טבעי לתהליכי גאולת ישראל בימי הפורים.

בגלל אופיו המיוחד של החג וההתמקדות בנס הצלת היהודים, המשורר אינו מתייחס באופן ספציפי למוצאי שבת.

ג.3. פיוטים לערב ראש חודש שחל במוצאי שבת

ראש חודש הוא הלילה שבו מתחיל החודש. על פי המקרא ליום זה משמעות מיוחדת בחיי החברה ובפולחן העממי הקדומים של עם ישראל. בזמן המקדש היה נהוג לתקוע ביום זה בחצוצרות: 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עלולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזיכרון לפני אלוהיכם אני ה' אלוהיכם' (במ' י 10). בימי המקדש נהגו גם להקריב 'קורבן החודש' כנזכר בספר במדבר (כח 11–15), וכן להתאסף לסעודה חגיגית כנזכר בספר שמואל א (כ 5) שבו מסופר על סעודת ראש חודש שנערכה בחצרו של המלך שאול.

'בליל ראש חודש היה נהוג לשבת בחבורות של זקנים ותלמידי חכמים והקפידו על ברכת היין 'בורא פרי הגפן' והמשיכו בברכת 'הודו לה' כי טוב... אליהו הנביא במהרה יבוא אצלנו... ירבו שמחות... ירבו בשורות טובות...' (מסכת סופרים, יט). מסוף המאה השש עשרה פשט המנהג שבערב ראש חודש מתענים, ולכן נקרא יום זה יום כיפור קטן. גם תפילת יום כיפור קטן זכתה לעיטור פייטני.

להלן אציג שלושה פיוטים לראש חודש שחל במוצאי שבת: 'שלח מנזר', 'אל מסתתר במרום שמי', 'בסימן טוב יבוא חדש'.

מבחינה תמטית, פיוטים אלה מדגישים שני היבטים. מצד אחד, המשוררים נאמנים לז'אנר 'פיוט וזמר להבדלה ולמוצאי שבת', ומצד שני, הם מעלים גם נושאים הקשורים למנהגי ראש חודש ולהלכותיו.

מבחינה כרונולוגית, פיוט ההבדלה הקדום ביותר הוא הפיוט 'שלח מנזר':

שלח מנזר / שלמה אבן גבירול¹⁷

שלח מנזר / לעם נגזר / אשר הפזר / הן והן
 פינחס בן / אלעזר / בן אהרן / הכהן
 מנחם צאן / וקץ קיצון / ויום רצון / קרא להן
 משך בחימה / בני אמה / ויום נקמה / עשה בהן
 הפך פסדום / ארץ אדום / אשר אני הדום / לרגליהן
 חיש ירשה / לגרושה / ולראשה / תהי עליהן
 זה חדש / נה חדש / וכל קדש / נתן ניהן

¹⁷ הפיוט 'שלח מנזר' מאת רבי שלמה אבן גבירול (ספרד, 1021–1058) אומץ על ידי קהילת אלג'יר. ראו עליו גם אצל שידלובי, (לעיל הערה 10), עמ' 297–298.

קרא ישועות / ליגעות / וצאן רועות / על ידיה. 1. **שלח מנזר... והן:** על פי יש' סא 1-2. **שלחני:** על דרך 'הנה אנוכי שולח לכם', מלאכי ג 23. **מנזר:** כינוי לאליהו, על פי סוכה נב ע"ב: 'שמונה נסיכי אדם (מיכה ה 4)... ומשיח ואליהו'. **לעם נגזר:** נגזר מארץ החיים, על דרך יח' לז 11. **אשר הפזר:** על דרך אס' ג 8. **הן והן:** הנה והנה, כלומר לכל עבר. 2. **פינחס:** פינחס הוא אליהו, על פי ת"י לשמ' ו 18; ת"י לבמ' כה 12; שהש"ר ב; פרקי דר"א פכ"ט; ילקוט שמעוני רמז תשע"א; בבלי, בבא מציעא קיד ע"ב. 3. **לנחם:** על דרך יש' מ 1. 3. **צאן:** כינוי לעם ישראל, על דרך יח' לד 31. 4. **בני האמה:** כינוי לגויים, על פי יר' מו 10. בני ישמעאל, בני הגר. **ויום נקמה:** על פי תה' קמט 7. 5. **הפך כסדום:** על דרך דב' כט 22. **ארץ אדום:** כינוי לרומי ולארצות הנוצרים. **אני הדום:** על דרך תה' קי 1, 'אשר אני נרמס על ידם'. 6. **ירשה לגרושה:** על פי דה"ב כ 11, 'השב השב גרושה לנחלת ירושה'. **ולראשה:** אבן הראשה, על דרך זכ' ד 5, הפייטן מייחל שעם ישראל יהיה לראש על אויביו. 7. **זה... חדש:** על פי שמ' יב, 1-20, "החודש הזה לכם ראש חדשים" אשר נהוג לקרוא בשבת הסמוכה לניסן, או במוצאי שבת בראש חודש ניסן. **נוה חדש:** בית המקדש, מלשון נווה קודשך, על פי שמ' טו 13. **נתץ ניהן:** ניתץ את הבמות של עובדי העבודה הזרה. 8. **ישועות:** על דרך יש' סא 1. 9. **ליגעות:** כינוי לעם ישראל אשר יגיעים מעמל הגלות.

מצד התבנית, הפיוט עשוי בתבנית מרובעת; החריזה מברחת; החתימה 'שלמה חזק'; ייעודו הליטורגי הוא למוצאי שבת פרשת החודש. מצד התוכן, רובו של הפיוט עוסק בגלות ובגאולה. וכך מבקש המשורר:

'שלח מנזר / לעם נגזר / אשר הפזר / הן והן (טור 1)

בהמשך הפיוט מזכיר המשורר את פנחס וכן את הנקמה בגויים. הסיבה ששני הנושאים מופיעים בסמיכות נעוצה בכך שפנחס נלחם כנגד ההתעללות של בלעם המדייני, אשר ניסה להפיל את בני ישראל ברשת עבודה זרה באמצעות בנות מואב, כפי שמסופר בספר במדבר (כה 1-15). כלומר כבר המקרא קושר בין שני הנושאים, ולפיו תגובתו של פנחס נבעה מקנאות לקדושת עם ישראל וייחודו:

פינחס בן / אלעזר / בן אהרן / הפהן (טור 2)
הפך פסדום / ארץ אדום / אשר אני הדום / לרגליהן
חיש ירשה / לגרושה / ולראשה / תהי עליהן (טורים 5-6)

כאמור, הבדלה זו מיוחדת בכך שהיא מיועדת למוצאי שבת פרשת החודש, הסמוכה לראש חודש ניסן. דב ירדן¹⁸ מסיק זאת על סמך הטור:

זה חדש / נוה חדש / וכל קדש / נתץ ניהן (טור 7)

הרומז לפסוק 'החודש הזה לכם ראש חודשים' (שמ' יב 1-20).

הפיוט השני לראש חודש שחל במוצאי שבת הוא 'אל מסתתר במרום שמי'.¹⁸

¹⁸ ד' ירדן, (מהדיר), שירי הקודש לרבי שלמה אבן גבירול, א-ב, ירושלים תשל"ג-תשל"ו, עמ' 512-513.

אל מסתתר במים / שמי' / אברהם¹⁹

אל מסתתר במרום שמי' הוא עושה שלום במרומי' בו יצדק גם יתהלל ישראל תמיד יום וליל לו ישתחוה לו יתפלל	5
יוחיל לי כי רבים רחמי' הוא עושה שלום במרומי'	
ראש עמו ישא כי יפקוד עם זו על דלתותיו יפקוד ינצל יום מחץ קודקוד למתהלך באשמי'	10
הוא עושה שלום במרומי'	
האומנם כי יופע אל לעזר את עמו ישראל לעשות נקם באדום ואל כי שלח ידיו בשלומי' הוא עושה שלום במרומי'	15
משיח בן דוד יבוא ובציון יהיה מושבו החוכים לו ישישו בו כי ימחץ מתנים קמי' הוא עושה שלום במרומי'	20
הבא לנו עזרי הביא על יד אליהו הנביא ברכני גם אני אבי הטוב לא כלו רחמי' הוא עושה שלום במרומי'	25
הקם דברי גד החוזה עם יחזקאל בן בוזי כן יהיה החודש הזה ספק מימי גם מטעמי' הוא עושה שלום במרומי'	30

1. **במים שמי'**: הקב"ה יושב במרום שמים, על דרך יש' לג 16. 2. **הוא ... במרומי'**: על פי איוב כה 2, וכן על פי ברכת המזון: 'עושה שלום במרומי' הוא יעשה שלום עלינו...'. 3. **בו... יתהלל**: על פי יש' מה 25. 4. **לו... ויתפלל**: על פי יש' מה 14. 5. **יוחיל... רחמי'**: העם יתחנן ויישא תפילה, והקב"ה ימחל להם כי רבים רחמי', על פי זכ' 2. 8. **יש יכ יפקוד**: מלשון יזכור על מנת לגאול, על דרך בר' כא 1, 'וה' פקד

¹⁹ הפיוט 'אל מסתתר במרום שמי' מיוחס לרבי אברהם אבן עזרא (ספרד, 1089–1164). פיוט זה אומץ על ידי קהילת אלג'יר. ראו עליו גם אצל שידלובי (לעיל הערה 10), עמ' 149–150.

את שרה'. 9. **עם... ישקוד**: אותו עם אשר מקפיד לשמור על פתחו של היכל התפילה, כלומר בית הכנסת, על פי משלי ח 34, ועיין בבלי, ברכות ח ע"א. 10. **מחץ**: כלי מלחמה. **קודקוד**: גולגולת. 11. **למתהלך באשמיו**: על פי תה' סח 22. הקב"ה ימחץ את ראש אויביו המתהלכים בדרך אשמה וחטא. 13. **האומנם... אל**: שאלה רטורית. 15. **אדום**: כינוי לגויים. 16. **בשלומיו**: שלומיו, כינוי לעם ישראל. 18. **משיח... יבוא**: משיח בן דוד, כינוי לגואל, ועיין בבלי, סוכה נב ע"א. 20. **החוכים... בו**: מצפים, עיין יש' ל 18. **ישישו בו**: ויתקיים בהם חזון אחרית הימים, על דרך יר' לא 12. 21. **כי... קמיו**: הקב"ה ימחץ את אויביו, על דרך שמ' טו 7, 'וברוב גאונך תהרוס קמיר'. 23. **עזרי**: מלשון עזרה. 24. **אליהו הנביא**: על פי מלאכי ג 23. 25. **ברכני... אבי**: על פי בר' נז 34. 26. **הטוב... רחמיו**: על פי איכה ג 22. 28. **הקם... החוזה**: על פי שמ"ב כד 11; דה"א כא 9; דה"ב כט 25. 29. **יחזקאל בן בוזי**: על פי יח' א 3. 30. **כן... הזה**: רמז לייעודו הליטורגי של הפיוט. ליל ראש חודש שחל במוצאי שבת. 31. **ספק... מטעמיו**: הקב"ה יספק כל מחסורו.

מצד התבנית, לפנינו שיר מעין אזור בן חמש מחרוזות; הרפרין מורכב משתי צלעיות, אחת משתנה ואחת קבועה – 'הוא עושה שלום במרומיו'; המשקל הוא הברתי פונטי; החתימה 'אברהם'; הכתובת 'הבדלה'; ייעודו הליטורגי הכפול מצוין בטורים 23–24:

הביא לנו עֲזָרִי הַבִּיא
על יְדֵי אֱלֹהֵי הַנְּבִיא

וכן בסוף הפיוט:

כֵּן יְהִי הַחֹדֶשׁ הַזֶּה (טור 31)

מוטיב התפילה מחבר בין חלקי הפיוט. הפייטן מצוין כמה פעמים שיש להרבות בתפילה כדי לעורר את רחמיו של הקב"ה:

יִשְׂרָאֵל תְּמִיד יוֹם וְלַיִל
לוֹ יִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ יִתְפַּלֵּל (על פי 'ואליך ישתחוו אליך יתפלל', יש' מה 14)
יוֹחֵל לִי כִי רַבִּים רַחֲמָיו (טורים 4–6) (זכ' ז 2)
רֹאשׁ עַמּוֹ יִשָּׂא כִי יִפְקֹד
עַם זוֹ עַל דְּלִתוֹתָיו יִשְׁקֹד (טורים 8–9)

לצלילי החרוז בפיוט יש אפקט חשוב. במחרוזות הראשונה והשלישית צליל החרוז **אל** נבחר מתוך רצון להדגיש את הפנייה אל האל. במחרוזת הרביעית מופיע צליל החרוז **בו**, ובמחרוזת החמישית מופיע צליל החרוז **ביא** המזכיר את אליהו הנביא, מבשר הגאולה השלמה, הנזכר במפורש בטור 24. במחרוזת השישית צליל החרוז **זה** רומז **לחודש הזה**, שהוא החודש החדש העומד בפתח. הדובר מזכיר שהפיוט נועד למוצאי שבת באמצעות הזכרת שמו של אליהו הנביא:

מְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד יְבֹא
וּבְצִיּוֹן יְהִי מוֹשֵׁב (טורים 18–19)
הביא לנו עֲזָרִי הַבִּיא
על יְדֵי אֱלֹהֵי הַנְּבִיא (טורים 23–24)

הבקשות הן לא רק במישור האישי, אלא במישור הכללי:

סֶפֶק מִיָּמָיו גַּם מִטַּעֲמָיו (טור 29)

וכן במישור הלאומי:

פי' ימחץ מתנים קמיו (טור 21)

הפיוט השלישי לראש חודש שחל במוצאי שבת הוא 'בסימן טוב יבוא חודש' מאת יעקב.

בסימן טוב יבא חדש / יעקב²⁰

בסימן טוב יבא חדש / במוצאי שבת [קדש]
יה חדש בו כל שמחה / תקלה וסוף לאנחה
ושער נעול פתחה / ביום שבת קדש וביום קדש

עליון הקשב / ושעה לשועת עמך
וקבץ נדחי צאניך / לעשות נוח לפניך
בשמחת עולת החדש / במוצאי שבת קדש

קרב נא יש(ע) לשובבה / בריך לשבוע הבא
ולנו בצר הרחיבה / חיש הטיבה
וכל צרינו דוש הדש / במוצאי שבת קדש

ברך שבוע הזה / אל נא תבזה
ושב לברך הרזה / בצדקה יבושר במחזה
ואל תזנח עם הקדש / במוצאי שבת קדש

1. **בסימן טוב:** נוסח קבע לברכה לשבוע טוב ולחודש טוב בהבדלה. **זכ** **חדש:** הייעוד הליטורגי של הפיוט – ערב ראש חודש שחל במוצאי שבת. 2. **יה... שמחה:** פנייה לקב"ה שיחדש בו כל שמחה, כמקובל במוצאי שבת לבקש בקשות ברכות ואיחולים. 3. **ושער... פתחה:** לשון ציורית של בקשה להופעת הגאולה. **ביום... קדש:** רמז לייעודו הכפול של הפיוט, גם למוצאי שבת וגם לערב ראש חודש שחל במוצאי שבת. 4. **עליון:** כינוי לקב"ה. **ושעה... עמיר:** הקשב לזעקתם. 5. **וקבץ... צאניך:** קבץ את העם הנמצא בגלות מפוזר כצאן תועה. על פי יר' כג 3. 6. **עול החדש:** על פי במ' כח 14. 7. **לשובבה:** כינוי לכנסת ישראל. 8. **ולנו... הרחיבה:** על פי תה' ד 2. 9. **זכ הדש:** כוונתו לרמיסה, המשורר מייחל שהקב"ה ירמוס את צוררנו, והלשון על דרך יש' כה 10, 'ונדוש מואב תחתיו כהידוש מתבן במו מדמנה'. 11. **הרזה:** כינוי לעם ישראל. 12 **ועם הקדש:** כינוי לעם ישראל.

התבנית היא מעין אזור, ללא משקל; החתימה: 'יעקב'; הכתובת: 'הבדלה'. מבחינה תמטית, הפייטן מבקש לברך את החודש. כידוע, חלק מריטואל התפילה בשבת שלפני ראש חודש, הנקראת 'שבת מברכין', הוא ברכת החודש. ברוח זו המשורר מבקש מהקב"ה לברך את החודש המתקרב:

יה חדש בו כל שמחה / תקלה וסוף לאנחה (טור 2)
קרב נא יש(ע) לשובבה / בריך לשבוע הבא
ולנו בצר הרחיבה / חיש הטיבה (טורים 7–8)

²⁰ עוד על הפיוט 'בסימן טוב יבוא חדש' שחיבר הפייטן יעקב (המאה השבע עשרה) ראו אצל שידלובי (לעיל הערה 10), עמ' 194–195.

הפייטן המודע למצב הלאומי שבו נתון העם מבקש:

וְקִבֵּץ נְדָחֵי צֹאנֶיךָ (טור 5)

ואף מבקש לחדש את הקרבת קורבן ראש חודש כפי שהיה נהוג בימי המקדש:

בְּשִׁמְחַת עוֹלַת הַחֹדֶשׁ / בְּמוֹצָאֵי שַׁבַּת קֹדֶשׁ (טור 6)

צליל החרוז הבולט בפיוט היא החריזה בין חודש לקודש. כל המחוזות, פרט למחרוזת הראשונה, מסתיימות במילים 'במוצאי שבת קודש' המרמזות על שני המועדים 'ביום שבת קודש וביום קודש', היינו, גם מוצאי שבת קודש וגם ערב ראש חודש.

ג.4 פיוט למוצאי שבת בתקופת שלוש השבועות – תלתא דפורענותא

תקופת המצור שלפני חורבן הבית השני החלה בעשרה בטבת, ונמשכה כשנתיים וחצי. השלב השני של החורבן החל בשבעה עשר בתמוז, אז הובקעה חומת העיר ירושלים, כפי הנאמר: 'בחודש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מהעיר לילה' (יר' נב, 6-7). עקב כך, נקבע יום שבעה עשר בתמוז כיום תענית ואבל לדורות. חז"ל אמרו שיום זה מועד לפורענות שכן 'חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז... נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטומוס את התורה והעמיד צלם בהיכל' (משנה, תענית ד, ו).

שלושת השבועות שבין י"ז בתמוז לט' באב, יום החורבן, הם ימי אבל על החורבן ומכונים 'ימי בין המצרים'. עוד מימי הגאונים שלוש השבתות שבשבועות אלו נקראות 'תלתא דפורענותא'. מאחר ששבתות אלה שייכות לימי בין המצרים, נוהגים בהם קצת מנהגי אבלות, וההפטרות שלהן – תוכן דברי תוכחה וזעם. כך למשל, ההפטרה הראשונה לפרשת 'פנחס' (כאשר זו חלה בתקופת שלושת השבועות) לקוחה מתוך פרק א בירמיהו הנפתח בפסוק: 'דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות בארץ בנימין', וההפטרה השנייה לפרשת 'מטות-מסעי' לקוחה מפרק ב בירמיהו הנפתח בפסוק: 'שמעו דבר ה'.

להלן שתי הבדלות המיועדות למוצאי שבתות שב'ימי בין המצרים'.

שוכן עד לקראתי עורה / שמואל²¹

שוכן עד לקראתי עורה / וראה צר כל יום מצר
למ... [כעיר נצורה / וכסוקה ע...]

משכני שם לחרדה / מלאו מתני חלחלה
הרגו בי קהל ועדה / קמו גם בני עולה

5 בחרון אף [סר] תעירה / לעם אמונים נייער
רמתם וגאונם ערה / עקר שורש ונצר
נזם פומז צעיר רודם / התחיל את כרמי לזמור
ניצו את כל יושבי קדם / ובני שקם בן חמור

²¹ הפיוט 'שוכן עד לקראתי עורה' מאת פייטן בשם שמואל (המאה החמש עשרה-שש עשרה) אומץ בידי קהילת אלג'יר. ראו עוד על פיוט זה אצל שידלובי (לעיל הערה 10), עמ' 291-293.

10 סובו ללחום מגדל עדר / גשו נא צרי עצר
פנו דרך הרסו גדר / את משוכתה הסר

אשכול הכפר שיחתו / ראשי גולת אריאל
וקלי הקרב שות שתו / תוך שערם בהראל

פור התפוררו התמהו / נפצו כקלי יוצר
יחש משפחות / השביתו ממשכן ומחצר

15 ספו תמו מן בלהות / בחורים גם בתולות
יה אויב השפיל גבוהות / טמא אותם בנקלות

איך חשכו הנגהות / וכבוד היקלי חסר
לאלה עינינו כהות / וירא יעקב וייצר

20 חזקו ידים רפות / חיש אנקום את נקמתכם
אויבכם אשלח לחרפות / ותהי זאת נחמתכם

לאום סוערה עניה / אקים לה יורש עצר
אשלח מלאכי / אליהו הנביא מבשר
לאום סוערה

1. **שוכ עדי**: כינוי לקב"ה, על דרך יש' לג 5. **והא צר**: פנייה לקב"ה שיראה את מעשה הגויים בישראל.
צר: כינוי לגויים, על דרך איכה ד 12, 'כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים'. 2. **כע נצורה**: כינוי לירושלים,
על פי יש' א 8. **וכסוכה**: על דרך הדימוי, על דרך יש' א 8, 'ונותרה בת ציון כסוכה בכרם'. 3. **משכני**: על
דרך שה"ש א 4. במקור המקראי הפסוק מבטא רצון להיות במצב 'משכני' כדי לזכות בקרבתו של הקב"ה.
ואילו בפיוט סבל הגלות גורם לו להיות במצב של 'משכני חרדה'. **מלא מתנ חלחלה**: על פי יש' כא 3.
4. **קלה ועדה**: על פי משלי ה 14. **בנ עולה**: כינוי לגויים, על פי שמ"ב ג 34. 5. **בחרן אף**: בכעס גדול
על הגויים **מלעם אמונים**: כינוי לעם ישראל. 6. **ערה**: הקב"ה גילה את גאוותם של הגויים, על דרך תה'
קמא 8. **קור שוש נצר**: תיאור מעשי הגויים. 7. **נזם כומז**: סוגי תכשיטים, על פי שמ' לה 22. **צע**
רודם: כינוי לאויב המתקשט בתכשיטים ורודה בעם ישראל. במקור המקראי ה'צעיר רודם' הוא שאול
המלך, על דרך תה' סח 28. **התחיל... לזמור**: כתוצאה מהמצב בגלות הכובש שולט בכל הרכוש, על דרך
הקללה, ו'י' כה 4. 8. **ויצו... קדם**: הגלות היא עונש על חטאים, והקב"ה הוא המניע את הגויים להתעלל
בעם ישראל. **יושבי קדם**: כינוי לגויים. **ובני... חמור**: דוגמה ליושבי קדם, על פי בר' לד 18. 9. כל הפעלים
בטורים 9–10 הם בלשון ציווי. **מגדל עדר**: מקום ביהודה, על פי בר' לה 21. **צרי עצר**: כינוי פיוטי לגויים
השולטים בעם ישראל. 10. **את משוכתה הסר**: על פי יש' ה 5. 11. **אשלו הכופר**: על פי שה"ש א 14.
שיחתו: הגויים השחיתו גם את אשכול הכופר, שהוא סוג של צמח אשר עושים ממנו בושם. **אריאל**: כינוי
לירושלים, על פי יש' כט 7. **ראשי... אריאל**: ראשי העם השולטים בירושלים. 12. **בהראל**: כינוי למזבח,
על פי יח' מג 15. 13–14. תיאור החורבן שעשו הגויים. **יחש משפחות**: סמיכות הפוכה והכוונה למשפחות
מיוחסות. 15. **ספוו... בלהות**: על פי תה' עג 19. **בחורים... בתולות**: על פי תה' קמח 12. 16. **טמא...**
בנכלות: האויב נהג בהם בערמומיות, על דרך במ' כה 18. 17. **הנגהות**: כינוי לעם ישראל. **עיני חסר**:
המצב בגלות הוא מצב של חוסר, על דרך תה' כג 1. 18. **עסנ כהות**: מלשון כהו עינינו מרוב סבל. **וא**
יעקב וייצר: עם ישראל בצער גדול. 19–22. לאחר הטורים הקודמים העוסקים בסבל והצער, בטורים
אלה פותח בדברי נחמה. **חזקו ידם רפות**: על פי יש' לה 3. 20. **אויבכם... לחרפות**: מלשון גינוי גידוף,
על דרך תה' סט 10. 21. **לאום**: אומה. **סוער עניה**: על פי יש' נד 11. 22. **אשל מלאכי... מבשר**: על
פי מלאכי ג 23, 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא'.

מצד התבנית, סטרופות זוגיות, סך הכול – אחת עשרה מחרוזות, שמונה הברות פונטיות בצלעית
הראשונה, ושבע בצלעית שנייה; החתימה 'שמואל חזק'; הכתובת 'הבדלה'; מבחינה תמטית, הנושא

המרכזי הוא הגלות והגאולה. חלק גדול מהמחרוזות בפיוט מוקדשות לגלות. האויב מכונה 'צָר' (טור 1) ו'בְּנֵי עוֹלָה' (טור 4) המתעלל, משמיד, משפיל והורג כל מי שנקרה בדרכו ומעמיד את עם ישראל במצב של חרדה. הנזק שגורם האויב משולש: נפשי, פיזי וארצי, שכן הגויים פוגעים בארץ ישראל, משחיתים, עוקרים ומשביתים את העבודה בבית המקדש:

...וְרָאָה צָר כֵּל יוֹם מִצָּר (טור 1)
מִשְׁכְּנֵי שָׁם לְחֻרְדָּה / מִלְאוּ מִתְנֵי חִלְחָלָה
הִרְגוּ בִּי קֶהֱל וְעֵדָה / קִמּוּ בָּם בְּנֵי עוֹלָה (טורים 3–4)

המשורר ממשיך בתיאור מעשי האויב:

פָּנּוּ דָרְךָ הִרְסוּ גְדָר / אֶת מְשׁוֹכְתָה הִסָּר
אֶשְׁכּוֹל הַכּוֹפֵר שִׁיחְתּוּ / רָאשֵׁי גוֹלַת אֲרִיאֵל (טורים 10–11)
פֹּר הַתְּפֹאֲרוֹ הַתְּמָהוּ / נוֹפְצוּ כְּכֵלֵי יוֹצֵר
... הַשְּׁבִיתוּ מִמֶּשְׁכֵּן וּמִחֻצָּר (טורים 13–14)

לקראת סוף הפיוט המשורר מחזק את העם. הוא מבטיח בשם הקב"ה שהוא ינקום בגויים וישלח את אליהו הנביא מבשר הגאולה:

חֲזִיקוּ יְדֵיכֶם רְפוּת / חִישׁ אֲנִקּוֹם אֶת נִקְמַתְכֶם
אוֹיְבֵיכֶם אֲשַׁלַּח לְחֻרְפוֹת / וַתְּהִי זֹאת נִקְמַתְכֶם
לְאוּמָה סוֹעֶרָה עֲנִיָּה / אֲקִים לָהּ יוֹרֵשׁ עֶצֶר
אֲשַׁלַּח מִלְאֲכֵי / אֲלֵיהֶּוּ הַנְּבִיא מְבַשֵּׁר (טורים 19–22)

אמצעי העיצוב הבולט בפיוט הוא השימוש בלשון ציורית הלקוחה מהשדה הסמנטי של הצומח. כך למשל, באמצעות השימוש בביטוי 'עֶקֶר שׁוֹרֵשׁ וְנִצָּר' (טור 6), המשורר מבטא את הרעיון שעם ישראל נעקר מן השורש ומן הנצר, וכמעט אין לו סיכוי לפרוח מחדש. ביטוי נוסף, 'הַתְּחִיל אֶת כְּרָמִי לְזִמּוֹר' (טור 2), מרמז לרעיון שעם ישראל בארצו כמו גפן מובחרת. הגויים המיטו חורבן כי זמרו את הכרם, סמל לגלות ולחידלון. גם הביטוי הציורי 'אשכול הכופר שיחתו' (שה"ש א 14) מתאר את עם ישראל כגפן פורייה וכאשכול, אלא שהגויים הרסו את הכרם, זמרו את הגפן ושיחתו את הפרי, כל אלה דימויים לגלות.

להלן פיוט נוסף המיועד למוצאי שבתות שב'מי בין המצרים':

יִוְרְדָה פְּלִיאָם אִם בְּשָׁבִי הַדְּחִיךָ / יִצְחָק²²

יִוְרְדָה פְּלִיאִים / אִם בְּשָׁבִי הַדְּחִיךָ
מִיְדֵי פְּרָאִים / וּבְתוֹךְ גְּלוֹת הַנְּחִיךָ
אֶפְלִיא פְּלִיאִים / לְבִנְתְּךָ עוֹד וְנִטְעִיךָ
אֶל >הַר הַקִּדְשׁ<

5 צְפִי יְחִידָה / צִיּוּנִים לָךְ הַצִּיבִי
אִם אֶת נְדוּדָה / לְמִנְחָךְ עוֹד תְּשׁוּבִי

²² הפיוט 'יורדה פלאים בשבי הדחתיך' מאת פייטן בשם יצחק (המאה החמש עשרה) אומץ בידי יהודי אלג'יר. ראו עוד עליו אצל שידלובי (לעיל הערה 10), עמ' 223–225.

ולנין יהודה / אֶשְׁכֵּר וְשִׁי תִקְרִיבִי
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

10 חֲלָקִי וְקוֹנִי / הַלְעוֹלָם כִּי אֲנַפֵּת
אִם רַב עֹנִי / אִיֵּה בְרִית כָּרַת

עִם אֲב הַמוֹנִי / הִסֹּד אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

15 קוֹל צַעֲקוֹתָךְ / בִּתְּי הִנֵּה אֶקְשִׁיבָה
אִם קֶץ פְּדוּתְךָ / אֲמַר מֵהַר אֶקְרִיבָה
עוֹד נִחַלְתָּךְ / כִּי מִי קָדָם אוֹשִׁיבָה
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

20 חוֹקֵר סִתְרִים / אֶת עִמִּי תוֹשִׁיעַ
וּפְדָה אֲסִירִים / וְלִדְלַע עֲמַל תִּרְגִּיעַ
קִבֵּץ פְּזוּרִים / וּמִבֶּשֶׁר טוֹב מִשְׁמִיעַ
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

דְּלָה זְעוּמָה / אֶת נֶאֱקַתְךָ שְׁמַעְתִּי
דָּלַת וְחוּמָה / אֶהְיֶה כִּי בָךְ בְּחֶרְתִּי
שְׁמַחִי אִיוֵמָה / כִּי בְרִית עוֹלָם לָךְ שְׁמַחִי
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

25 אֵל רוֹכֵב עֲרֻבוֹת / מִשְׁעָה [אֵל] תִּתְעַלֵּם
וּבְשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת / מֵאַרְבַּע כְּנָפוֹת עוֹלָם
בֶּשֶׁר הָאֲבוֹת / וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם
אֶל <הַר הַקֹּדֶשׁ>

30 עַל מוֹנֵיךְ אֲאָבִיר / וּמִשְׁנֵאֵיךְ אוֹכִיחַ
אֲגִיעַ וְאֶכְבִּיד / עוֹלָךְ הִנֵּה מְצַמִּיחַ
קֶרֶן לְדוֹד / וּבְרַכָּה לָךְ תַּנִּיחַ
אֶל הַר הַקֹּדֶשׁ...

1. יורדה פלאים: על פי איכה א 9, וראו פירוש רש"י שם. בשבי: על דרך איכה א 5, '...רב פשעיה עולליה הלכו שבי לפני צר'. 2. מידי: צ"ל בידי. פראים: כינוי ציורי לגויים, שהם כמו חיות פרא. ובתוך גלות: על פי יר' מ 1. 3. ונטעתירך: ייתכן שרומז כאן לעם ישראל בארצו, המשול לגפן במטע ה'. הייעוד שלו להיות גפן מובחרת. על דרך יר' ב 21, 'ואנכי נטעתירך שורק', מתוך ההפטרה לשבת 'שמעו'. 4. הר הקודש: על פי זכ' ח 3. 5. יחידה: כינוי לכנסת ישראל שאין עוד זולתה, על דרך שופ' יא 34. ציונים... הציבי: על פי יר' לא 20. 6. נדודה: עוברת ממקום למקום, על דרך מש' כז 8, 'וכציפור נודדת מן קנה'. למנוחך... תשובי: מלשון שלווה ורוגע, על דרך תה' קל 14. 7. ולנין יהודה: כינוי למשיח. אשכר: שם נרדף למתנה, ועיין רש"י תה' עב 10. ושי: מנחה. 9. וקוני: בוראם, 'על דרך דב' לב 6. אנפת: על דרך יר' ג 8, 'על כל אודות אשר נאפה משבה ישראל'. 10. אם רב עוני: על דרך תה' כה 11. איה ברית כרת: בלשון שאלה, אף שיש לעם ישראל עוון, תזכור את הברית, על פי תה' פט 4. 11. עם אב המוני: כינוי לאברהם אבינו, על פי בר' יז 5, שהקב"ה כרת עימו ברית שארץ ישראל תינתן לזרעו. עם אב המוני: כינוי לכנסת ישראל. חסד: אחת מ"ג מידות הרחמים של הקב"ה, על דרך שמ' לד 6. כמו כן אברהם מייצג את ספירת החסד. 13. בתי: כינוי לכנסת ישראל. 15. כימי קדם: תפיסת הגאולה בחידוש ימינו כקדם. 17. חקר סתרים: שאלת הקץ. עם עני: כינוי לכנסת ישראל. 18. אסירים: כינוי לכנסת ישראל הנמצאת בגלות. ואולי יש כאן

אסוציאציה לפסוק 'אסירי עוני וברזל', תה' קז 10. **ולדל**: כינוי לכנסת ישראל. 19. **פזורים**: כינוי לכנסת ישראל, על דרך אס' ג 8. **מבשר טוב**: כינוי לאלוהו הנביא, על פי יש' נב 7. 21. **דלה זעומה**: כינויים לכנסת ישראל היושבת בגלות. **נאקתך שמעתי**: על דרך תה' קב 21. **דלת וחומה**: לשון ציורית לחומת הגנה שיעניק הקב"ה לעם ישראל. **מוניך**: אויבך, מכעיסך. 23. **איומה**: כינוי פיוטי לכנסת ישראל. **ברית עולם**: על פי בר' יז 13. 25. **רוכב ערבות**: כינוי לקב"ה, על פי תה' סח 5. **משועה**: מזעקה. 26. **מארבע...** **עולם**: על פי יש' יא 12. 27. **האבות**: הכוונה לאבות האומה: אברהם, יצחק ויעקב. 29. **ושבו... לגבולם**: על פי יר' לא 17. **מוניך אביר**: אולי צ"ל אעביר, מלשון אסלק. 30. **אכביד עולך**: באויבך. **קן לדוד**: על פי תה' קלב 17.

ייעודה הליטורגי של הבדלה זו הוא מוצאי שבת שבה קוראים את הפטרת 'שמעו' (יר' ב). התבנית פיוט מעין אזורי – 'אל > הר הקודש <' הוא רפרין; הסטרופות בנות שלושה טורים ובעלות חרוז אחיד; המשקל הברתי-פונטי, חמש הברות בצלעית הראשונה ושבע בצלעית השנייה. מבחינה תמטית הנושא המרכזי הוא הגלות והגאולה. המשורר מקפיד לתאר את תלאות הגלות, וכך הוא פותח את הפיוט:

יִרְדָּה פְּלָאִים אִם בְּשָׁבִי הַדְּחִיתִיךָ
מִיְדֵי פְּרָאִים / וּבְתוֹךְ גְּלוֹת הַנְּחִיתִיךָ (טורים 1–2)

הדובר בפיוט הוא הקב"ה המפנה את דבריו אל כנסת ישראל בלשון נוכחת:

'אם את נְדוּדָה' (טור 5),
'על קול צַעֲקֶתְךָ' (טור 10),
'על דלה זְעוּמָה / אֶת נֶאֱקֶתְךָ שְׁמַעְתִּי' (טור 16).

מול מצבה בגלות, הקב"ה מבטיח גאולה:

על הר הקִדְשׁ צָפִי יִחִידָה / צִיּוּנִים לָךְ הַצִּיבִי
אם את נְדוּדָה / לְמַנוּחָךְ עוֹד תִּשׁוּבִי (טורים 4–5)

ועוד מוסיף המשורר:

.... על קול צַעֲקֶתְךָ / בְּתִי הִנֵּה אֶקְשִׁיבָה
אם קֶץ פְּדוּתְךָ / אֲסַר מִהֵרָה הַקְּרִיבָה
עוֹד נִחַלְתְּךָ / פִּימִי קָדָם אוֹשִׁיבָה (טורים 10–12)

האמצעי הספרותי הדומיננטי בפיוט הוא שימוש בכינויים. את הגויים הוא מכנה 'פְּרָאִים' (טור 2); את הקב"ה – 'רוֹכֵב עֲרֻבוֹת' (טור 19). מאחר שרוב הפיוט הוא פנייה לכנסת ישראל, רוב הכינויים הם כלפיה: 'יִחִידָה' (טור 4), 'נְדוּדָה' (טור 5), 'בְּתִי' (טור 13), 'אֶסְרִים / וְלִדְל עֲמַל' (טור 14), 'פְּזוּרִים' (טור 15), 'דְּלָה זְעוּמָה' (טור 16), 'אִיוּמָה' (טור 18).

דרך עיצוב נוספת היא שימוש בדימויים מתוך השדה הסמנטי של הצומח. עם ישראל בארצו משול לגפן במטע ה', והייעוד שלו הוא להיות גפן מובחרת, ועקב כך, כדי לתאר את הגאולה, המשורר אומר 'נִטְעַתִּיךָ', על דרך 'ואנכי נטעתך שורק' (יר' ב 21), המופיע בהפטרה לאחת משבתות 'תלתא דפורענותא'. בפסוק המקורי בירמיהו, 'ואנכי נטעתך שורק כלה זרע אמת ואיך הפכת לי סורי הגפן נכריה', הנביא שואל איך הפכה ישראל לגפן רעה ונוכרייה. דוגמה נוספת, המשורר משתמש בביטוי 'עוֹלָךְ הִנֵּה מְצַמִּיחַ' (טור 23) כדי לנחם את כנסת ישראל ומבטיח לה שתזכה לצמוח ולפרוח.

לסיכום, הפרידה משבת המלכה מאופיינת בחגיגות, הנובעת בעיקר ממצב הרוח המרומם בשל הביטחון
בברכת שמיים אחרי שנשמרה השבת כהלכתה, ובימי חג או ראש חודש על אחת כמה וכמה.

יש פיוטים שבהם מצאנו התייחסות כפולה, גם למועד וגם למוצאי שבת, ויש שמצאנו בהם רק התייחסות
למועד המיוחד.

Abstract

Calendar of Piyyutim celebrated in special Motsei Shabbat's

Penina Shdlovi

Over the generations, Piyyutim for Motsei Shabbat's and Havdalah have been composed within the Jewish communities. These Piyyutim deal with exile and redemption and the image of Elijah the prophet, as reflected in the Bible and the Midrashim of Chazal, while emphasizing his destiny as the harbinger of future redemption. The present article suggests a subtype of Piyyutim for Havdalah: 'Piyyutim for special Motsei Shabbat's on the calendar'.

Such as: Motsei Shabbat's falling on Hanukkah eve, '*Emro Amoussim*' / Aharon Levy, (Algiers, at the latest seventeenth century). Piyyutim recited in Purim eve beginning on Motsei Shabbat's, such as: '*Shir Aahava Hadash*' / Moshe Bar Shlomo D'ashkola Girodni, (Girona, end of the thirteenth century). Piyyutim recited on Rosh Chodesh eve that fell on Motsei Shabbat's, such as: '*Shelach Minzar*' / Rabbi Shlomo Ibn Gvirol, (Spain, 1021–1058).

The second Piyyut: '*El mistater bimrom shamav*' / attributed to Rabbi Avraham Ibn Ezra, (Spain, 1089–1164). The third Piyyut: '*Bessiman tov yavo hadash*' / Jacob, (Algiers, 17th century). As well as Piyyutim for Motsei Shabbat's during the three-week period (Telta Dforanota). The Piyyutim: '*shochen ad likrati*' / Shmuel (Algiers, 15th-16th century). '*Yorda plaiim im bashevi hedahtih*' / Isaac (Algiers, 15th century). In conclusion, the farewell to the Shabbat Hamalka is characterized by solemnity that stems mainly from the uplifted mood due to the confidence in the blessing of heaven, after the Shabbat has been properly observed, and on holidays or Rosh Chodesh a fortiori. There are Piyyutim in which we found a double reference, both to the date and to Motsei Shabbat's

Key words: Piyyutim, motsei shabbat, havdala, Piyyutim for special motsei shabbat.